

S Z E M L E

„A STRATÉGIA VÁLSÁGA” A XVII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A közelmúltban Perjés Géza tollából egy célkitűzésében újszerű és figyelemre méltó értekezést olvashattunk. Címe: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650—1715). A munkát a maga egészében Rázsó Gyula már méltatta folyóiratunkban.¹ En Perjés Géza irásának egyetlen, bennünket, katonákat különösen érdeklő fejezetéhez, „A stratégia válságá”-hoz szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni.

„A stratégia válsága” az értekezés utolsó, XII. fejezete. Úgy érzem, mintha a szerző mindazt, amit eddig a megelőző fejezetekben olvastunk tőle, azért írta volna, hogy levonhassa belőle e címszó szerinti tömör következtetést: munkájának ez a termése, koronája. Az a benyomásom, hogy ha Perjés ezt a termést kissé tovább érleli magában, illetve a probléma hadtudományi, társadalmi összefüggéseit elmélyíti, munkája még jobban sikerült volna. Am ez mit sem von le úttörése értékéből.

Vegyük szemügyre mindjárt magát „A stratégia válságát”. Ezt annál is inkább megtehetjük, mert a szerző *eddig* fejtegetésének sűrített lényegét — amivel egyébként egyetértünk — ez a fejezet is tartalmazza, és így ugrásunk: in medias res, nem esik az érthetőség rovására.

Lássuk először az eddigiek lényegét.

A XVII. század második felének háborúiban a megnövekedett létszámú — 200 000—500 000 fős — hadseregek élelmezése roppant nehézségbe ütközött. A problémákat lényegében az okozta, hogy „... a hadseregek számszerű fejlődése messze megelőzte a termelési eszközök fejlődését, és túllépte azt a határt, ami mellett az adott ellátási, szállítási és vezetéstechnikai adottságokat tekintve, a hadseregek még megbízhatóan elláthatók és vezethetők lettek volna.”²

Amde a jól működő élelmezés — és most a szerzőnek a lényegből leszűrt *következtetéseire* térek rá³ — voltaképpen a stratégia egyik fontos eszköze. Ha az élelmezés nehezen vagy rosszul működik, azt a hadászat sínyli meg: eszközei elégtelenné, hiányossá válnak. Az idült elégtelenség pedig *válságba* sodorja a hadászatot. Ez történt a szóban

¹ Lásd: Hadtörténelmi Közlemények 1963. évi 2. sz. 286—291. o.

² Lásd Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 15—16. o.

³ A szerző következtetéseit zömmel saját szavaival ismertetem, anélkül, hogy időjelbe foglalnám őket. Ezt a megértést elősegítő fogalmazás érdekében teszem.

forgó korban. A válság abban nyilvánult meg, hogy a háborúk politikai célja, valamint az alkalmazott és a tárgyi körülmények folytán egyedül alkalmazható stratégia között törés állt be; a stratégia nem tudott megfelelni a politika által támasztott — note bene Clausewitz-i követelményeknek.⁴ A kor hadvezérei ugyanis e követelményeket — noha azok, nevezetesen az ellenség haderejének megsemmisítése, országának elfoglalása és akaratainak megtörése — már akkor is elképzelésük közép-pontját alkották, éppen a stratégia eszközeinek elégtelensége folytán, nem tudták megvalósítani, és kényszerülten a „korlátolt célú” háborúhoz, a „kifárasztó”, manőverező stratégiához folyamodtak.

Nem tudták megvalósítani elképzelésüket, mert:

1. Élelmezési nehézségekre visszavezethetően, a háborúk dinamikája nem vezetett szükségszerűen a csatához, hanem attól inkább elvezetett. Az összecsapás helyét ugyanis nem pusztán a harci, hanem az élelmezési helyzet és körülmények szabták meg, ami persze már eleve nagyobb kockázattal járt és csatakerülésre, illetve arra csábított, hogy a felek az ellátás megnehezítésével, az utanszállítási vonalak elvágásával — manőverezéssel — törekedjenek egymás hadseregét megbénítani. Ha pedig harcra került sor, az élelmezés nehézségei a győztes fél számára legtöbbször lehetetlenné tették a siker kiaknázását, az üldözést. De még, ha az ellenfél hadseregét, mindezek ellenére sikerült is volna megsemmisíteni:

2. Döntést egy hadjárat alatt nem lehetett kicsikarni. A XVII. század második felében ugyanis ősztől tavaszig szinte lehetetlen volt nagyobb létszámú hadseregek ellátását biztosítani, nyáron pedig csak kereken 30 nap maradt az előnyomulásra,⁵ ami napi 20 km-es menettel számolva, mindössze 600 km-t jelent. Mindez igen kevés ehhez, hogy a szóban forgó korban bármelyik állam, bármelyik ellenfelének országát elfoglalhassa, viszont túl sok ahhoz, hogy óriásira megnyúlt utánpótlási vonalát biztosíthassa. Az idő és térbeli korlátok, valamint a döntő csata megvívásának és kihasználásának — az 1. pontban vázolt — akadályai kizárták, hogy egy-egy hadjárat döntő eredménnyel végződhessen.

3. Mindent összevetve tehát, a szorosan vett hadvezetésen belül, az élelmezésből eredő nehézségek csökkentették a stratégia lehetőségeit a döntés kivívása szempontjából. Amilyen mértékben csökkent a döntés lehetősége, ugyanolyan mértékben nyúlt el a háború. Így azonban fokozódtak az élelmezés nehézségei, következésképpen egyre mélyült a stratégia válsága.

Eddig a szerző következtetései.

Most pedig a magam hozzáfűzéseire térek rá, és azokat három kérdés köré csoportosítom:

1. Beszélhetünk-e önállóan a hadászat válságáról? Ha nem;
2. a hadművészet terén milyenfajta válságok alakulhatnak ki?
3. Krízis-e valóban a „Stratégia válsága”?

1. Önállóan a hadászat válságáról nem beszélhetünk.

Talán közhelyként hat már, ha mondom, mégsem kerülhetem el, hogy meg ne említsem az igazságot: a hadászat a harcászattal együtt

⁴ A szerző gondolatait Clausewitznek a háború céljáról és lényegéről írt elvi fejtegetésain keresztül vizsgálja meg, anélkül azonban, hogy a XVII. század stratégiájáról alkotott konkrét véleményével a legkisebb mértékben is egyet értene vele.

⁵ Ezt a szerző gondos aprólékossággal kiszámítja, rendre be is bizonyítja.

— manapság a hadműveleti művészettel is közösen — a hadművészet része; elválaszthatatlanok egymástól, egybekapcsolódnak, kiegészítik, illetéknéppen ki is segítik egymást a teherviselésben. Nehéz volna pontosan felmérni, hogy mikor, melyiknek van nagyobb része a győzelemben vagy vereségben. Az a fejlődéshez, no meg a helyzethez és a körülményekhez mérten, sőt hadjáratonként és ezen belül alkalmanként is változik. Bizonyára innen van az például, hogy a XVII. század második felétől — úgy tűnik — a manőverező hadászaté a nagyobbik rész, a XVIII—XIX. század fordulóján pedig neves szakemberek esküdtek rá, hogy minden a harcászat körül forog. A maga idejében persze általában kinek-kinek igaza is volt, de nem úgy a dolgok összefüggésében, tehát magában a hadművészet egészében. Itt már jobban kiviláglik az egymástól elválaszthatatlan részek váltógazdálkodása. De kitűnik az egyedül a XVII. század második felének hadviseléséből is. Hiszen a hadászat talaján termett „válság”-ok: az élelmezési nehézség, voltaképpen legott a harcászat sajátjává is vált. Ráadásul nem is akármilyenre, hanem fölöttébb fontossá, mert ha az ütközetre — minden ellenkező tendencia ellenére — mégis sor került, az könnyen a harcászat számára kedvezőtlen körülmények között történhetett, amikor is — teszem azt az ütközet helyét illetően — a harcászat az élelmezés javára engedelményekre, valószínűleg előnytelen kompromisszumra kényszerült. A hadászat tehát nem teljesíthette egyik alapvető, a harc lehető legkedvezőbb feltételeinek megteremtésére vonatkozó feladatát, és így a harcászat már eleve, abban az időben alig behozható hátránnyal indult a küzdelembe. Amde korántsem ez volt a harcászat egyedüli nehézsége. Akadt annak a hadművészet egészére visszaható — és a szerző által nagyon mostohán kezelt — baja bőven. Hogy mást ne mondjak: a tűz és a mozgás egymásbakapcsolódó és egymást kiegészítő megszervezése és fenntartása terén, közismerten — nekünk szinte elképzelhetetlen — nehézségekkel küzdött úgyannyira, hogy akár egy „taktika válsága” fejezetre is telne belőlük. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy maga a — szerző szerint válságba jutott — hadászat sietett bajba jutott első számú eszköze, a harcászat segítségére, és ha már a tárgyi — élelmezési — okokból eredően, az ütközet lehető legjobb feltételeit nem volt módjában mindig biztosítani, úgy segített legalább rajta, ahogyan abban a korban éppen tudott; manőverezéssel igyekezett ellenfelét megfosztani ugyanattól: elvágta utánpótlási bázisától. Ime, így maga a manőverező hadászat is közelebb került valamelyest hozzánk.⁶

A hadművészet részeinek elválaszthatatlan összeforrottságát tovább is szemléltethetném. Azt gondolom azonban, hogy ennyi is elég a meggyőzéshez. Ha tehát a következőkben egyedül a hadászat válságáról beszélünk, önmagunkkal kerülünk ellentmondásba.

2. Ha a hadművészet — és vele a hadászat — terén mindenáron válság, krízis után akarunk kutatni, úgy azt a történések három fajtájával kapcsolatban fedezhetjük fel:

a) *A háborúnak, mint történelmi kategóriának megszűnésével kapcsolatban.*

⁶ Természetesen korántsem akarom a manőverező hadászat létjogosultságát egyedül erre a haditevékenységre leszűkíteni, illetve feltűnését csak az élelmezési nehézségekre visszavezetni. Hiszen a manőverezés voltaképpen a hadművészet fejlődésének természetes következménye és ameddig a harcnak minél kedvezőbb körülmények között, minél eredményesebb megvívására irányul, illetve nem rekeszti ki eszközei közül a harcot — haladó jellegű. Csak az öncélú manőverezés torzult „manőverirozássá”, methodizmussá.

Ez akkor következik be, amikor egyrészt a háború az osztlályok elhalásával kapcsolatban társadalmilag fölőssegessé válik, másrészt szakmailag lehetetlenné lesz, az emberiséget létében fenyegető roppant arányú tömegpusztítás miatt; amikor tehát a háború felemészti önmagát, és vele a hadművészet is megszűnik. Ez az elmúlás krízise, és mintha manapság meg is indult volna már.

b) *Az osztlálytársadalmak idején, a társadalmi rendek őrségváltásával kapcsolatban.*

Ez akkor jön létre, amikor a termelőerők jellege és a társadalmi viszonyok közötti jól ismert ellentmondás minőségi változásban, egy új társadalmi rendben oldódik fel. Ilyenkor a fejlettebb gazdasági és társadalmi rend — lévén a hadművészet annak függvénye — más, ugyancsak fejlettebb, erőiben és eszközeiben, tehát lehetőségeiben, célkitűzéseiben és tartalmában is új hadművészetet teremt, és az új felváltja a régit. Mindkettőnek megvan tehát a maga társadalmi rendjéhez fűződő élete; vele, az általa teremtett feltételek eredményeként jön létre, bontakozik ki, tetőzik, majd hanyatlik és tűnik le.

Hogy a szóban forgó korszakból induljak ki, azt gondolom: a kapitalizmus hadművészetének csíráit a hanyatló feudalizmusban éppen itt valahol a XVI., illetve a XVII. század dereka táján, az első polgári forradalmak — Hollandia, Anglia — és az abszolút monarchiák — Svédország, Franciaország — megszilárdulása idején kell keresnünk. A manufaktúrák segítették hódító útjára a kapitalizmus sajátos munkavégző képességét, a kémiai energiát, és Orániai Móric, Gusztáv Adolf és Cromwell öntudatos katonái hoztak friss mozgást, lendületet, több népi, nemzeti tartalmat a hadviselésbe. A kapitalizmus hadművészetének kibontakozása a XVIII—XIX. század fordulóján, a francia polgári forradalom háborúiban indult meg elemi erővel, és a XX. század első harmadára eső tetőzésébe, az első világháború idején, kétségtelenül belevegült már a hanyatlás is, párhuzamosan vele, a második világháborúban pedig feltűnnek az új szocialista hadművészet hajtásai. Látjuk tehát, hogy válságra, pontosabban: a hanyatló feudalizmushoz fűződő hadművészet válságának kirobbanására a francia polgári forradalom idején, a feudalizmus és kapitalizmus világméretű őrségváltásával kapcsolatban került sor, és a kapitalizmus hadművészete válságának létrejöttét az állásharcba merevedett első világháború derekától kísérhetjük nyomon.

c) *Rossz politikával vagy ugyanolyan hadvezetéssel, avagy mindkettővel kapcsolatban.*

Ilyen akkor következik be, amikor a politikus vagy hadvezér, avagy mindkettő célkitűzései nincsenek összhangban a lehetőségekkel és az eszközökkel. Ez az emberi gyarlóság krízise és az ilyen válságoktól, no meg a nyomon követő katasztrófától hemzseg a történelem.

Összegezve: A válságok első és második fajtája objektív okból ered, a harmadik magában az emberben rejlik.

3. „A stratégia válsága” nem krízise a hadművészetnek és így a hadászatnak sem. Azt nem sorolhatjuk be a hadművészet válságfajtáinak egyik csoportjába sem. Egy hanyatló gazdasági és társadalmi rend adta élelmezési nehézségekről, tehát objektív okról lévén szó, besorolásra csak a két első fajta jöhetne tekintetbe, de válság szempontjából a XVII. század második felében még egyiknek sincs itt az ideje.

Ne kössük azonban magunkat az általam meghatározott válság-

kategóriákhoz, hanem induljunk ki magából a válság fogalmából, és némi kerülővel ugyanide lyukadunk ki.

A válságot az elégedetlenségek és a hiányosságok, az ellentmondások és az ellentétek belső kiéleződése idézi elő, maga a válság pedig a rendszeres életműködés megzavarásában, megbénulásában nyilvánul meg és jóra vagy rosszra fordulásban, győzelemben vagy vereségben, életben vagy halálban oldódik fel. Hogyan illik mindez a XVII. század második felének hadművészetére?

Elősorban meg kell állapítanunk, hogy a válságfolyamat kétrészes: elmélyülésből és feloldásból, vagyis jóra vagy rosszra fordulásból, tehát *minőségi változásból* áll. Igaz, maga a második rész már nem krízis, de elválaszthatatlan tőle, nélküle a válság képe befejezetlen. Ez utóbbival a „stratégia válságá”-nak szerzője adós maradt.

Vitathatatlan, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek pusztulása, illetve fejlődésünknek a megnövekedett hadsereg-létszámokhoz viszonyított elmaradása, nemkülönben a vezetésnek és szervezésnek az élelmezésszüggel kapcsolatos készületlensége és hozzá nem értése, no meg az ilyen talajon rendszerint elburjánzó korrupció olyannyira megnehezítette a hadseregek élelmezését, hogy megzavarta a hadvezetés egész életműködését. Minden az élelmezés körül forgott; mellette nemegyszer még maga a harc is háttérbe szorult. Ez — úgy tűnik — maradéktalanul kimeríti a válság-folyamat első részének fogalmát. A hadművészet azonban úgy-ahogy, részben a raktárelmélezés rendszerével, részben — kétségtelen — önmaga korlátozásával — nevezük azt akár korlátolt célú háborúnak, akár manőverezésnek stb. — megbirkózott az élelmezési nehézségekkel; nem bénult meg, hanem megzavart életműködése ellenére is *életképes* maradt. Az eredmény pedig „...ha a korszak háborúit együtt nézzük — állapítja meg Perjés —, Európa hatalmi és politikai struktúrájának teljes átrendezése lett.”⁷ Ha tehát az ellenség leverése nem is sikerült, az akaratrákényszerítés a maga módján bekövetkezett.

Ekként a hadsereg-létszámok emelkedése és a mezőgazdasági termelés elmaradása közötti ellentmondást kompromisszummal bár, de át-hidalták. És ez — ameddig a raktárelmélezést, valamint a vele kapcsolatos manőverezést egy reális cél elérése érdekében objektív okok kényszere váltotta ki — haladásszámba is ment. *A haladás pedig nem válságba jutott társadalom szülötte.* — Mégis, mintha ez a kompromisszum lenne a feudalista társadalmi rendhez fűződő hadművészet válságának előhírnöke. *Nem válság még,* talán válságjelenségnek sem mondható, de félmegoldás és a gyengeség jele; sejtetni engedti, hogy a kapitalista hadviselésre jellemző nagyobb hadseregek porondra lépésével még számos más, egymást öregbítő elégtelenség és ellenmondás vár megoldásra, mint amilyen — hogy csak a legfontosabbakat említsem: — a létszámgyarapodás és a hadseregek oszthatatlansága (szervezési elégtelenség);

— a tűz pusztító ereje és a harcrend kalodaszerű zártsága;

— a tűz- és lökőerőt szolgáltató harcrendi formák különfélesége, és nem utolsósorban:

— az idegen zsoldos és a háborúk népi, nemzeti célja közötti ellentmondás.

A válság tehát a többi között ezeknek az ellentmondásoknak a fel-tűnésével és kiéleződésével a XVIII. században indult meg, és megoldása

⁷ Perjés Géza: i. m. 164. o.

kompromisszum helyett minőségi változásra, új társadalmi rendre várt.

De jószerevével el sem képzelhető, hogy a hadvezetésnek e fölötté sokrétű és bonyolult művészetnek a válsága *egyedül egyetlen eszköze* elégtelenségéhez fűződjön. Igaz, az sem képzelhető el, hogy egy kor hadművészete válságba sodródjon gazdasági és társadalmi rendje nélkül.

Vonjunk le mindjárt ebből egy másik következtetést is: egy kor, korszak hadművészetének életrealóságát vagy válságát nem mérhetjük a gazdasági és társadalmi viszonyoktól függetlenül *mindig állandó* mértékkel. Van hadművészet, amelyik az ellenség megsemmisítését, országának meghódítását is győzi, és van, amelyikből egy-egy tartományyira futja csupán; utána erőt kell gyűjtenie, hogy ismét nekigyűrűközhessen. A megsemmisítés mércéje gazdaságilag és társadalmilag megalapozott, tehát helyes — teszem azt — a napóleoni háborúkba torkolló francia forradalmi hadjáratok idején. Akkor a hadművészet életrealóságát, illetve válságát nem is dönthette el más, mint az ellenfél teljes leverése. Akkor ennek megvoltak a gazdasági és társadalmi feltételei, s ez az új társadalmi rendezhez fűződő hadművészet javára és a réginek kárára be is következett. A XVII. század második felében azonban — olvastuk — hiányoztak a feltételek hozzá. Következtetésképpen nem volna reális, ha e korszak hadművészetét válságosnak bélyegeznénk csupán azért, mert az a hadművészetől általában elvárható maximális követelményeknek, tárgyi alap híján, nem tudott eleget tenni, jöllehet politikusai és hadvezérei titkon kacérokodtak vele. E maximális követelmények akkor, mint elképzelés — fenntartással⁸ — ösztönzésül szolgálhattak a minél jobb eredmény elérésére, de ma éppen tárgyi hiányosságuk miatt, összehasonlítási alapként sem értékesíthetjük őket.

* * *

„A stratégia válsága” csalóka téma. Első olvasásra úgy tűnik, könnyen megbirkózik vele az ember. Később azonban egyre inkább rádöbben, hogy korántsem ilyen egyszerű az ügy. Sok, a XVII. század második felének hadvezetési gondjait messze meghaladó problémát vet fel, tele buktatóval, sőt zsákutcával is. Önmagam leszűkítésének eredményeként — ha úgy tetszik, mintegy vitaindítónak — írtam e néhány oldalt. Perjés Géza munkája megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk gondolataival.

Monoszlai Gyula

⁸ „A politika célkitűzésének a háborúra káros hatása... lehet, ha a hadi-eszközöktől és rendszabályoktól indokolatlan, nem a mivoltuknak megfelelő hatást vár. (Clausewitz: A háborúról, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. 2. köt. 449. o.)